

* * *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*, Herausgegeben von LUDWIG WAMSER, Theiss Verlag, München, 2004, 476 p.

Într-o lume occidentală detașată de imperioase necesități de ordin material, disponibilitățile de a investi în sfera culturală sunt îndeobște consistente, răspunzându-se exigențelor și receptivității unui public interesat să-și lărgască perimetrul cunoștințelor. O componentă semnificativă în peisajul cultural actual îl reprezintă expozițiile tematice sezoniere, întrunind piese revelatoare din patrimoniul celor mai prestigioase colecții muzeale de pe glob. Reunirea temporară a unui ansamblu de exponate aferente anumitor problematici permite o percepție infinit mai facilă și mai penetrantă asupra creațiilor și curentelor artistice, evoluției civilizațiilor, destinului personalităților și colectivităților umane etc., în condițiile în care puțină lume dispune de mijloace și de timp pentru a prospecta operativ piesele respective în complexe muzeale diseminate pe toate meridianele mapamondului.

Succese de public cu larg ecou au obținut de-a lungul deceniilor postbelice în special expozițiile grupând creația unor renumiți artiști ai penelului sau bogate tezauri din metale prețioase. Cu timpul, pe măsura testării cotelor de audiență din opinia publică, conținutul lor tematic a cunoscut o amplă diversificare. Dacă odinioară cataloagele însoțitoare ale expozițiilor temporare puneau la îndemâna vizitorilor doar texte lapidare, reproducând principalele piese expuse, în ultimele decenii nivelul general al acestora a cunoscut o creștere indubitabilă. Pe de o parte, calitatea ilustrației și soluțiile grafice s-au îmbunătățit considerabil, iar, pe de altă parte, substanța textului a dobândit valențe remarcabile, îndeosebi datorită cooptării între autori a celor mai avizați specialiști în domeniu, reale somități științifice, capabile să pună în valoare aspecte generale sau speciale dintr-un anumit palier al culturii mondiale imperceptibile pentru cei cu o pregătire obișnuită. De aceea, intră în tărâmul firescului faptul că multe din cataloagele prilejuite de organizarea expozițiilor de anvergură se instituie drept lucrări de înaltă ținută cărturărească, cu prospectări și analize de substanță.

În această categorie se înscriează negreșit și *opus*-ul consacrat moștenirii civilizației bizantine, căruia îi dedicăm rândurile de față. Lucrarea în discuție a fost lansată cu ocazia vernisajului expoziției omonime *Die Welt von Byzanz – Europas östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur* („Lumea Bizanțului – Moștenirea estică a Europei. Strălucirea, crizele și dănuirea unei culturi milenare”), deschisă în perioada 22 octombrie 2004 – 3 aprilie 2005 la Archäologische Staatssammlung – Museum für Vor- und

Frühgeschichte din München, organizată de prestigioasa instituție bavareză în colaborare cu Staatliche Museen – Preussischer Kulturbesitz din Berlin, ea marcând împlinirea a opt sute de ani de la cucerirea Constantinopolului de cruciați.

Evenimentele legate de acest moment memorabil din istoria medievală sunt prea bine cunoscute, spre a necesita fie și o reevocare sumară. Chiar dacă grecii și-au redobândit în anul 1261 capitala și o parte din posesiunile integrate Imperiului latin de Răsărit, refacerea statului bizantin în vechile hotare nu s-a mai putut niciodată realiza, astfel că, după o scurtă perioadă de convalescență și de parțială revigorare, a alunecat pe făgașul unei prelungi și ireversibile agonii, stopată de robusta ofensivă a oștilor otomane conduse de Mehmed II. Controversele obstinate de natură confesională, ca și unele ciocniri între Imperiul bizantin și lumea occidentală, anterioare momentului 1204, săpaseră deja o prăpastie adâncă între Bizanț și vestul Europei, iar aceasta s-a amplificat implacabil după *partitio Imperii*. Ecouri mai mult sau mai puțin estompate ale vechilor litigii, reverberate atât din partea cercurilor ecleziastice cât și a celor laice, transpar și în zilele noastre în reproșurile aduse Scaunului apostolic și Occidentului pentru complicitatea la declanșarea „cruciadei creștinilor contra creștinilor”, pe seama loviturii deconcertante din 1204 punându-se – într-o anumită măsură îndreptățit – colapsul ulterior al Imperiului bizantin, incapabil să se redreseze din punct de vedere economic și militar, spre a rezista presiunii turcești.

De partea cealaltă – a Occidentului –, pe cât de exuberantă a fost condescendența față de civilizația greacă antică, pe atât de denigratoare s-a dovedit etichetarea celei bizantine, începând din evul mediu și până spre amurgul epoci moderne. Inflexibilitatea Constantinopolului față de anumite probleme dogmatice și, mai ales, neacceptarea primatului papalității au cântărit crucial în balanța ostilităților. Au fost necesare investigații debarasate de asemenea concepții și de prospectări lucide și competente, de felul celor asumate de Karl Krumbacher, J. B. Bury, Gustave Schlumberger, G. Finlay, Charles Diehl, Franz Dölger, Louis Bréhier, Gyula Moravcsik etc., dublate de acelea ale savanților proveniți din mediile ortodoxe (V. G. Vasilievskii, F. I. Uspenskii, N. P. Kondakov, A. A. Vasiliev, Nicolae Iorga, Dionysios A. Zakynthinos, George Ostrogorsky etc.), spre a determina treptat o schimbare reală de mentalitate. Consistența contribuțiilor științifice ale acestor savanți și ale celor ce i-au succedat în preocupări

a condus spre o definiție elocventă a locului marcant al civilizației bizantine în cultura mondială și la conștientizarea perenității moștenirii sale spirituale.

De aceea, nu surprinde câtuși de puțin organizarea unei expoziții de amploare consacrată civilizației Bizanțului în capitala Bavariei, un vechi și prestigios centru de studiere a sa (Cf. G. Moravcsik, *Einführung in die Byzantinologie*, Budapesta, 1976, p. 27–30). Aceasta nu a fost o inițiativă care să poată revendica nimbul unicității, întrucât în ultimul deceniu au fost prezentate mai multe expoziții temporare cu tematică apropiată. Dintre cele care au strălucit prin bogăția și diversitatea exponatelor, ca și prin prezentarea lor elevată, amintim pe cele de la Metropolitan Museum of Art din New York, între 11 martie și 6 iulie 1997 (când s-a lansat catalogul *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261*, ed. Helen C. Evans și William D. Wixom, New York, 1997), de la Ermitaj din Sankt Peterburg, din iunie-septembrie 2000, transferată și la Courtauld Gallery, Somerset House din Londra în perioada octombrie 2000 – februarie 2001 (când s-a pus în circulație catalogul *Sinai, Byzantium, Russia. Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century*, ed. Yuri Piatnitsky, Oriana Baddeley, Earleen Brunner, Marlia Mundell Mango, Londra, 2000), de la Diözesanmuseum din Paderborn, între 6 decembrie 2001 și 31 martie 2002 (când s-a editat catalogul *Byzanz. Das Licht aus dem Osten. Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert*, ed. Christoph Stiegemann), și din nou la Metropolitan Museum of Art, în intervalul 23 martie – 4 iulie 2004 (când s-a elaborat catalogul *Byzantium. Faith and Power (1261–1557)*, ed. Helen C. Evans, New York – New Haven – Londra, 2004, o continuare pe plan tematic și cronologic a aceluia din 1997).

Muzeul arheologic din München nu este nici el la prima inițiativă de acest gen, între 20 octombrie 1998 și 14 februarie 1999 – pe când purta numele de Prähistorische Staatssammlung (schimbat în Archäologische Staatssammlung – Museum für Vor- und Frühgeschichte în prima parte a anului 2000) – gestionând o remarcabilă expoziție, unde erau reunite relicve arheologice păstrate în muzeele și colecțiile din Bavaria, datând atât din perioada romană cât și din cea bizantină, prilej de a se concepe catalogul *Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern*, München, 1998, editat de Ludwig Wamser și Gisela Zahlhaus.

În cazul catalogului tipărit în anul 2004 – inclus în *Schriftenreihe der Archäologischen Staatssammlung*, 4 –, coordonarea sa editorială a fost asigurată de data aceasta numai de prof. dr. Ludwig Wamser, director la Archäologische Staatssammlung, Gisela Zahlhaus – muzeografa la aceeași instituție – rămânând totuși una din colaboratoarele cu rol marcant, alături de numeroși colegi münchenezi (Albert Berger, Volker Bierbrauer, Dietrich O. A. Klose, Michael Mackensen, Andreas E. Müller, Arno Rettner, Christian Schmidt, Lorenz Seelig, Maike Sieler, Gerd Stumpf, Franz Tinnefeld, Janette Witt, Barbara Wührer, Jürgen A. Wurst, Bernhard Ziegau) și de la diferite unități de cercetare și muzeale

din Germania (Neslihan Asutay-Effenberger, Marion Bertram, Gudrun Bühl, Arne Effenberger, Lothar Lambacher, Gabriele Mietke, Gertrud Platz-Horster, Theun-Matthias Schmidt – Berlin, Peter Baumann – Henfenfeld, Heidi Bode, Gabriele Kaminski, Klaus Parlasca – Frankfurt am Main, Hermann Dannheimer – Hadorf, Johannes G. Deckers – Altenmünster, Jutta Dresken-Weiland – Regensburg, Karl Christian Felmy – Effeltrich, Căcilia Fluck – Süderlügum, Mathias Hensch – Bamberg, Jan Murken – Ottobrunn, Pater Jakobus Puckett – Ichenhausen, Maria Christine Reginek – Bad Griesbach, Andrea Rottloff – Gersthofen, Erich Schilbach – Schnaitsee, Florian Schimmer – Unterhaching, Ralf Schürer – Nürnberg, Eva Schurr – Erlangen, Barbara Seeberger – Germering, Christina Simon Ortisi – Köln, Helmut Záh – Augsburg), ca și din alte țări: Antje Bosselmann-Ruickbie – Mouzon, Philippe Gignoux – Paris (Franța), Anthony Cutler – Pennsylvania Park (S.U.A.), Christoph Eger – Madrid (Spania), Chris Entwistle – Londra (Marea Britanie), Éva Garam, Tivadar Vida – Budapesta (Ungaria), Dieter Kramer – Graz (Austria), Galit Noga-Banai – Ierusalim (Israel), Yannis Varalis și Maria Vassilaki – Athena (Grecia).

În partea introductivă a volumului, Ludwig Wamser dezvăluie rațiunile care au determinat organizarea expoziției, în această privință invocând valențele trainice ale creației artistice și literare bizantine și modul în care acestea sunt receptate în noua configurație politică a Europei comunitare, conștientă că trebuie să-și asume și aportul civilizației sud-estului continentului (p. XIII–XVI).

Tot aici este distribuită și secvența intitulată „Bizanțul într-o perspectivă de ansamblu”, întocmită de reputatul bizantinist Franz Tinnefeld, care nu și-a propus o evaluare sintetică asupra trecutului imperiului milenar, precum s-ar deduce din titlu, ci o prezentare cronologică lapidară – dispusă pe două coloane – a principalelor date de istorie politică și de istorie a culturii și a bisericii acestuia (p. 1–20). Evoluția Imperiului este divizată în trei mari etape: perioada bizantină timpurie (330–641), mijlocie (641–1204) și târzie (1241–1453), potrivit unei cronologii care a dobândit o audiență destul de largă, dar totuși nu generalizată. Între altele, aceasta nu se regăsește în ultima sinteză extinsă a istoriei Bizanțului, elaborată de Warren Treadgold (*A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, California, 1997) și nici în alte lucrări monografice ale medievistilor americani.

Palierul introductiv al volumului mai găzduiește studiul lui Karl Christian Felmy intitulat „«Bizanț după Bizanț». Dăinuirea culturii bizantine în țările ortodoxe din Răsărit” (p. 21–31), unde se preia binecunoscuta sintagmă a lui Nicolae Iorga, pusă în circulație în urmă cu șapte decenii, deja celebră pretutindeni (Cf. V. Spinei, „Chestiunea Dunării” în cadrul creației istoriografice a lui N. Iorga, în N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*, ed. V. Spinei, Iași, 1998, p. 56–57), dar care, potrivit remarcii îndreptățite a lui N.-Ș. Tanașoca (*Integrare europeană și moștenire bizantină*, în idem, *Bizanțul și românii. Eseuri, studii, articole*, București, 2003, p. 35), ar fi „ușor

compromisă de felul în care mulți cercetători au uzat și abuzat de ea”. Autorul studiului și-a limitat considerațiile la Grecia, Serbia, Bulgaria, România și Rusia, ignorând din motive nemărturisite Armenia și Gruzia. Aprecierile despre manifestările artistice din Țările române (p. 24–26) se bazează pe o literatură dezolant de sărăcăcioasă, în esență folosindu-se prioritar numai informațiile preluate din tomul *Moldauklöster 14.-16. Jahrhundert* (München, 1999) de A. Vasiliu. Prin prisma consultării acestei surse, referirile la arta de factură post-bizantină de la nordul Dunării Inferioare se focalizează numai la pictura murală a mănăstirilor din nord-vestul Moldovei, cele aferente lăcașelor din Țara Românească fiind cu totul tangențiale. În afara cărții bogat ilustrată a Ancăi Vasiliu, mai este citată doar o singură lucrare din spectrul istoriografiei românești, aparținând Marinei Sabados (p. 31). În condițiile penuriei documentației, capacitatea de a propune verdicte asupra specificului artei medievale românești a fost drastic diminuată, iar perspectiva asupra ei nu a putut fi decât unilaterală.

Partea cea mai cuprinzătoare și, totodată, mai meritorie a volumului editat de Ludwig Wamser și de colaboratorii săi constă din catalogul expoziției organizate la sfârșitul lui 2004 și în primele luni ale anului următor (p. 33–448). Acesta a fost compartimentat în mai multe segmente: „Împăratul și Imperiul” (p. 34–69), „Biserica și liturghia” (p. 70–147), „Imaginile și cultul imaginilor” (p. 148–183), „Relicvele și pelerinajul” (p. 184–211), „Viața cotidiană și luxul” (p. 212–367), „Moartea și lumea de apoi” (p. 368–389) și „Bizanțul și Bavaria” (p. 390–448), fiecare prevăzut cu câteva paragrafe conținând considerații globale asupra temei.

Expoziția a prilejuit prezentarea unui mare număr de piese, de o varietate și valoare deosebită: sculpturi în piatră, fildeș și lemn, piese de vestimentație (cataramă, ace de păr, fibule) și de podoabă (inele, brățări, pandantive, medalioane, cercei, colane), monede, greutatea de cântar, documente de cancelarie, capitelluri, console și coloane de marmură, inscripții, plăci ornamentale, reliefuri sculptate, cahle din lut, policandre, lămpi, situle, farfurii, boluri, site, cadelnițe, țigări din metal, cruci de procesiune, cruciulițe pectorale simple și relicviar din metal, piatră și os, mozaicuri, cărți cu miniaturi, textile cu destinație liturgică și laică, icoane din lemn, mozaic, piatră și metal, relicviare din marmură, argint și bronz, ampule din lut, căni, pahare și ulcioare din sticlă, statuete din lut, casete din lemn, brățări și mărgelile din pastă sticloasă, farfurii, tăvi, amfore, ulcioare și căni din ceramică, sarcofage de marmură, pietre de mormânt, sigilii din cristal, piatră, lut și metal, chei și lacăte, ornamente și clopoței de harnașament, cântare, acuarele etc.

Cea mai mare parte a acestor vestigii provin din muzeele și colecțiile publice și private din München, numeroase altele fiind aduse de la Berlin și din diferite centre germane, iar câteva sunt piese împrumutate de la așezăminte muzeale faimoase din Budapesta (Magyar Nemzeti Múzeum), Londra (The British Museum), New York (The Metropolitan Museum of Art), precum și de la Graz, Olimpia, Ravenna și Szentendre. Spre deosebire de

expoziția de la New York din primăvara și vara lui 2004 – unde, între altele, au putut fi admirate epitaful Mariei de Mangop, păstrat la Muzeul Mănăstirii Putna, și stindardul liturgic brodat cu chipul Sfântului Gheorghe, din patrimoniul Muzeului Național de Istorie al României (Cf. *Byzantium. Faith and Power ...*, p. 59–60, 321–322), ambele incluse în toamna aceluiași an și în expoziția dedicată domniei lui Ștefan cel Mare de la Muzeul Vaticanului (*Stefano il Grande, ponte tra l'Oriente e l'Occidente, Musei Vaticani, Salone Sistino 1–31 ottobre 2004*, București, 2004, p. 70–73, 79–82, 137–139, 142–143), la cea müncheneză nu figurează nici o piesă de artă din România.

Cota de atractivitate a catalogului din metropola bavareză rezidă și în faptul că multe din exponate nu beneficiaseră de o publicare anterioară. Avem în vedere în acest sens mai cu seamă pe cele aflate în Colecția Christian Schmidt de la München. Este pentru prima dată când această nebănuț de bogată și de prețioasă colecție este pusă în valoare în mod plener, oferind proprietarului ei prilejul de a se reliefa și în calitate de prolific autor, prin asumarea redactării unui număr mare de texte explicative din cadrul catalogului.

Tuturor pieselor li s-a făcut o descriere adecvată, care conține precizări asupra dimensiunilor, a locului de descoperire, a colecțiilor din care provin, a încadrării cronologice, specificându-se dacă și unde au mai fost publicate și indicându-li-se – în conformitate cu nivelul de competență al autorilor – principalele analogii. Este de apreciat faptul că s-a reușit să se asigure descifrarea tuturor inscripțiilor grecești, indiferent dacă au fost redactate integral sau abreviat ori numai ca monograme, de pe reliefuri de marmură, plăci de metal, vase cu caracter liturgic sau cu destinație menajeră, greutatea pentru cântar, triptice, ceramică, cruciulițe pectorale, ampule, inele, monede etc. Uneori locul de origine propus pentru unele obiecte comportă controverse. Ne vom exemplifica aserțiunea referindu-ne în acest sens la cruciulița relicviar descoperită în împrejurimile localității Altfalter din Oberpfalz, aflată în colecțiile Muzeului de Istorie din Regensburg, a cărei producere în Imperiul bizantin (p. 425, nr. 982) nu ni se pare cătuși de puțin certă, dat fiind că cele mai multe exemplare identice cu ea au fost realizate în atelierele din Rusia Kieviană (Cf. V. Spinei și G. Coroliuc, *Date cu privire la circulația unor obiecte de cult din secolele XII–XIII*, în *SCIVA*, 27, 1976, 3, p. 325).

Dintre piesele inedite, sunt în postură de a suscita un plus de atenție plăcile rectangulare din lut ars, având dimensiuni ce oscilează între 19,2 și 41,7 cm, considerate drept cahle, provenind din nordul Africii și din sudul Spaniei și datate cu aproximație în secolele VI–VII (p. 91–97, nr. 112–125). Funcționalitatea și încadrarea cronologică propusă pentru aceste plăci este întrucâtva surprinzătoare, întrucât din punct de vedere logic ar părea neverosimil ca un tip de construcție destinat asigurării ambianței termice, de factura sobelor din cahle, să apară în zone mediteraneene foarte călduroase, unde acesta nu este imperios necesar vieții cotidiene, și nu în regiuni cu climat temperat sau rece. De altfel, precum se știe, în literatura de specialitate este acreditată opinia potrivit

căreia utilizarea sobelor din cahle și-ar avea obârșia în regiunile central-europene de-abia în primele veacuri ale mileniului al II-lea (Cf. M. Dumitrache, *Heizanlage im Bürgerhaus*, în *Stadluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Zürich-Stuttgart, 1992-1993, p. 280-287; P. V. Batariuc, *Cahle din Moldova medievală (Secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1999, p. 34-35).

Volumul se încheie cu un glosar (p. 449-456), o listă bibliografică (p. 457-474) și un indicator al provenienței ilustrației (p. 475-476).

În ansamblu, se poate aprecia că, dincolo de anumite imperfecțiuni de detaliu, lucrarea coordonată de Ludwig Wamser reprezintă un adevărat model de realizare pentru cataloagele de expoziții, fiind întocmită cu acribie și deplin profesionalism. Ilustrația de excelentă calitate și condițiile grafice de editare sunt de natură să producă o foarte bună impresie chiar și asupra celor mai exigenți cititori.

VICTOR SPINEI